

مقاله ی علمی پژوهشی

عنوان:

سبک حیات عاقلانه با محوریت

ایه ی ۳۲ سوره ی انعام

پژوهشگر

پری علی احمدی^۱

۲

۱- طلبه سطح دو حوزه، کریمه اهل بیت سلام الله علیها، خوانسار، اصفهان.

چکیده

همه انسان ها به دنبال کمال خود هستند. هیچ فردی را نمی توان سراغ گرفت که در انجام رفتارهای خود در جستجوی کمال مطلوب خویش نباشد. اما اینکه مصداق واقعی و حقیقی کمال مطلوب و هدف غایی زندگی چیست همگان ممکن است نگاه یکسانی نداشته باشند. بعضی هدف غایی زندگی خود را لذت های دنیایی می دانند و بعضی هدف را قرب الهی و رسیدن به بهشت خداوند می دانند. روشن است که هریک از این اهداف و غایات شیوه زندگی متفاوتی را می طلبند. به طور کلی کسی که هدف غایی او تأمین مشتهیات نفسانی است با کسی که هدف غایی او سعادت ابدی و قرب الهی است دو سبک زندگی متفاوت خواهند داشت. در دنیای معاصر که پیگیری افراطی مادیات، سود و مال بیشتر به دغدغه اصلی تبدیل شده، سبک زندگی عاقلانه به عنوان ضرورتی اجتناب ناپذیر، راهکاری برای خروج از بحران معنویت و یک بعدی نگری ارائه می دهد این سبک به حفظ بهره مندی معقول از دنیا، در پی معنا و هدفی والا تر است. این پژوهش به روش توصیفی و گردآوری کتابخانه ای صورت گرفته است که به ویژگی های فردی که شامل نگاه واقع بینانه به دنیا برای درک صحیح از دنیا، اولویت دادن به آخرت برای معنا بخشیدن به زندگی و ایمنی از دغدغه های مادی صرف، پرداختن به سرگرمی های مفید برای مقابله با یکنواختی ناشی از مصرف گرایی و یاد مرگ برای زدودن غفلت و تجدید نظر در اولویت هاست اشاره شده است. در بعد اجتماعی این سبک با تأکید بر مسئولیت پذیری اخلاق و انصاف در مقابل فرد گرایی سود محور ایستاده و با ترویج نفع جمعی، راهکار ایجاد جامعه ای متعادل و عادلانه را نشان می دهد بنابراین عاقلانه زیستن نه یک انتخاب، که یک ضرورت برای نجات از سطحی نگری و رسیدن به زندگی متعالی برای فرد و جامعه است.

کلید واژه ها: سبک، حیات، عقل، عاقلانه زیستن

مقدمه

زندگی عاقلانه ، زندگی ای است که در پرتو هدایت الهی شکل می گیرد؛ زندگی که انسان در آن از پوچی و غفلت رها شده ، به سوی حقیقت و معنویت گام بر می دارد خداوند متعال در آیه ۳۲ سوره انعام می فرماید :

« وَمَا لِحَيَاهُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ : زندگی دنیا جز بازی و سرگرمی نیست ، و قطعاً سرای آخرت برای کسانی که تقوا پیشه می کنند بهتر است ، آیا نمی اندیشید ؟ »

این آیه نورانی ، ندایی بلند به سوی خردمندان است تا با نگاهی ژرف به ماهیت گذرای دنیا بنگرند و سبک زندگی خود را براساس بینشی الهی استوار سازند. زندگی عاقلانه، به معنای بی اعتنایی به دنیا نیست ، بلکه به معنای استفاده درست از آن ، بدون اسارت در دام فریبندگی هایش است .

انسانی که عاقلانه زندگی می کند ، می داند که دنیا مزرعه آخرت است ؛ پس در عین بهره مندی مشروع از نعمت های الهی ، هرگز غرق در لذت های زود گذر نمی شود. اوبا تقوا و خرد ورزی مسیر زندگی را به سوی ارزشهای پایدار هدایت میکند وبا توکل بر خدا از اضطراب های دنیوی رها می شود .

زندگی عاقلانه یعنی انتخاب آگاهانه ، عمل صالح ، و توجه به جاودانگی ؛ یعنی همان گونه زندگی کنیم که گویی هر لحظه ممکن است پایان راه باشد ، و هر قدممان در مسیر رضای الهی برداشته شود . این است هنر زندگی کردن ؛ این است خردمندی واقعی .

خداوند در این آیه برای بیان موقعیت زندگی دنیا در برابر آخرت چنین می گوید : زندگی دنیا چیزی جز بازی و سرگرمی نیست . « وَمَا لِحَيَاهُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ » بنابراین آنها که تنها دل به دنیا بسته اند و جز آن را نمی جویند و نمی طلبند در واقع کودکان هوس بازی هستند که یک عمر به بازی و سرگرمی پرداخته اند و از همه چیز بی خبر مانده اند .

شاید نیاز به تذکر نداشته باشد که هدف از این آیه و آیات مشابه مبارزه با دلبستگی و وابستگی به مظاهر جهان ماده و فراموش کردن مقصد نهایی آن است و گرنه آنها که دنیا را وسیله ای برای سعادت قرار داده اند در حقیقت جستجوگران آخرتند ، نه دنیا .

در این مقاله تلاش شده است تا به یک سؤال اصلی سبک زندگی عاقلانه با محوریت آیه ۳۲ سوره انعام و همچنین سؤالات فرعی با این مضمون : ویژگی های فردی و اجتماعی زندگی عاقلانه پاسخ داده شود .

درپیشینه این موضوع، مقاله جایگاه عقل در سبک زندگی اسلامی، اثر سید محمد حسین میر معزی می باشد که نویسنده، عقل را به عنوان محور اصلی زندگی عاقلانه معرفی می کند که انسان را به سوی شناخت خدا و انتخاب راه درست و انجام رفتارهای عاقلانه سوق می دهد، و همچنین مقاله سبک زندگی عاقلانه و نقش آن در پیشگیری از آسیب های اجتماعی، اثر فاطمه رضانی که نویسنده، بر خودشناسی و خداشناسی و توجه به معاد و انتخاب رفتارهای عاقلانه به عنوان عوامل پیشگیری از آسیب های اجتماعی تأکید دارد، و کتابهایی با عنوان مبانی سبک زندگی اسلامی اثر محسن قرائتی که در این کتاب به خود شناسی و خداشناسی و توجه به معاد و انتخاب آگاهانه رفتارها براساس عقل و دین اشاره شده است. و کتاب عقلانیت، مبانی و آموزه ها اثر محمد تقی مصباح یزدی در این کتاب به تبیین جایگاه عقل در شناخت حقایق، ارزش ها و باید و نبایدهای زندگی می پردازد در صورتی که در این مقاله سعی شده است به صورت جزئی تر به ویژگی های فردی و اجتماعی زیست عاقلانه بر محوریت آیه ۳۲ سوره انعام پرداخته شود البته این مسئله در کتابها و مقالات دیگر نیز آمده با این تفاوت که به دسته بندی خاصی اشاره نشده است .

مفهوم شناسی

معنای لغوی سبک : در مفردات راغب، واژه « سبک » (با فتح سین و سکون باء) در اصل به معنای ذوب کردن و ریختن فلزات (مثل طلا و نقره) است و همچنین به معنای شیوه و روش نیز آمده است . راغب اصفهانی در مفردات اشاره می کند که این کلمه به فرایند گداختن و شکلدهی فلزات اطلاق می شود.^۱

(سَبَكٌ وَسَبَكٌ) الْكَلَامُ : حرف را در قالب خوبی بیان کرد^۲

معنای اصطلاحی سبک : گاه به شیوه و روش خاص در انجام کاری اشاره دارد مانند سبک در سخنوری یا نویسندگی (سبک الکلام) . این معنا از همان مفهوم اولیه (ذوب کردن و شکل دادن) گرفته شده است ، زیرا نویسنده یا گوینده با مهارت ، افکار خود را مانند فلز ذوب شده در قالبی زیبا می ریزد.^۳

۱- راغب اصفهانی ، مفردات فی الفاظ القرآن . ص ۳۹۳.

۲- بندرریگی ، منجد الطلاب ، ص ۲۳۳.

۳- جرجانی ، اسرار البلاغه ، ص ۴۸ مقدمه.

معنای لغوی حیات : ریشه اصلی کلمه « حَيَاً » ذکر شده و (حیات) به معنای زندگی ، ضدموت (نقیض مرگ) همچنین به معنای ماءالمطر (آب باران) آمده است .^۱

معنای اصطلاحی حیات : حیات "ظهور و بروز استعدادها و قابلیت های نهفته در یک موجود " است . به عبارت دیگر فحیات امری است که باعث می شود یک موجود از حالت جمود و سکون خارج شود و به حرکت ، فعالیت ، احساس ، ادراک و تکامل دست یابد . حیات به دودسته کلی تقسیم می شود : ۱- حیات مادی (طبیعی) : که مخصوص موجودات زنده در این دنیا است و مبتنی بر ترکیب شیمیایی خاص و متابولیسم است . ۲- حیات مجرد (ماوراء الطبیعی) : که مختص موجودات مجرد مانند فرشتگان ، روح انسان و ذات اقدس الهی است . این نوع از حیات نیاز به ماده و جسم فیزیکی ندارد .^۲

معنای لغوی عقل : « الْعَقْلُ : الْحِجْرُ وَالنَّهْيُ ، وَهُوَ التَّحَجُّرُ عَنْ ذَمِيمِ الْقَوْلِ وَالْفِعْلِ ... وَالْعَقْلُ : الْقَلْبُ وَالْذِّمَاقُ الَّذِي يُعْقَلُ بِهِ ... وَالْعَقْلُ : مَا عَقَلَ بِهِ الدِّينَ وَالْحَقَّ . » عقل به معنای باز داشتن و نهی کردن است یعنی باز داشتن از گفتار و کردار زشت ... و عقل به معنای قلب و مغزی است که با آن تعقل صورت می گیرد ... و عقل چیزی است که دین و حق به وسیله آن درک می شود .^۳

عقل : عَقْلَ - (عَقْلَ - عَقْلًا) الدَّوَاءُ بِطَنِهِ : دارو شکمش را بند آورد و قبض کرد ، (عَقَلَ البعير) زانوی شتر را بست ، (عَقَلَ القَتيل) ديه مقتول را داد .^۴

معنای اصطلاحی عقل : در اصطلاح فلسفی و دینی ، عقل به چند معنا به کار می رود : ۱- عقل نظری (عقل دانایی) : توانایی درک حقایق ، استدلال منطقی و شناخت امور کلی مانند فلسفه ، ریاضیات و اخلاق . مثال : تشخیص خوبی و بدی از طریق استدلال . ۲- عقل عملی (عقل رفتاری) : توانایی تشخیص درست از نادرست در رفتار و تصمیم گیریهای اخلاقی . مثال : انتخاب عدالت به جای ظلم بر اساس خرد .^۵

۱- فیروز آبادی ، قاموس المحيط ، ج ۱ ، مدخل ریشه ی « حَيَاً »

۲- مطهری ، علل گرایش به مادیگری ، بخش « حقیقت حیات » ، ج ۳ ، ص ۲۹۳

۳- ابن منظور ، لسان العرب ، جلد ۱۱ ، صفحه ۴۵۸ .

۴- بند ریگی ، منجد الطلاب ، صفحه ۳۷۲ ، در باب عقل .

۵- غزالی ، احیاء علوم الدین . ج ۱ ، ص ۱۰۸ به بعد

۷- امر به معروف ونهی از منکر : امر به معروف ونهی از منکر به عنوان ابزاری برای نظارت اجتماعی و تقویت اخلاق عمومی معرفی شده است، اجرای صحیح امر به معروف ونهی از منکر می تواند به ارتقای سرمایه اجتماعی ، کاهش فساد وانحرافات اخلاقی واجتماعی ودر نهایت به ساخت جامعه ای سالم وپایدار منجر شود.^۱ امر به معروف ونهی از منکر ،باعث تقویت نظارت عمومی در جامعه می شود ،هنگامی که افراد در برابر منکرها سکوت نکنند ،زمینه های فساد از بین می رود وجامعه به سمت تعادل وآرامش حرکت می کند .در جامعه ای که این فریضه اجرایی شودامنیت راه هاتأمین می شود ومردم با آرامش به فعالیت های اقتصادی می پردازند واحساس مسئولیت افراد در قبال یکدیگر را تقویت می کند ،این احساس مسئولیت ، اساس زندگی عاقلانه است که درآن افراد نه تنها به فکر خود بلکه به فکر دیگران نیز هستند .^۲ امام علی علیه السلام فرمودند: « کُلُّکُمْ رَاعٍ وَکُلُّکُمْ مَسْئُولٌ ... : همه شما نگهبانید وهمه شما مسئولید . »این حدیث نشان می دهد که هر فردی در قبال جامعه مسئول است وباید برای هدایت واصلاح جامعه تلاش کند .^۳

نتیجه گیری

زندگی عاقلانه هنری است ظریف که در تلفیق «خودسازی» و «دیگرسازی» معنا می یابد این سبک زندگی تنها مجموعه ای از توصیه های اخلاقی نیست بلکه نقشه ای راهبردی برای سفر انسان به سوی مقصدی متعالی است که شامل ابعاد فردی و اجتماعی است در این مقاله به ویژگی های فردی و اجتماعی پرداخته شده است ویژگی های فردی شامل نگاه واقع بینانه به دنیا است که دیدگاهی متواضع و هدفمند و گذرا را ترسیم میکند که هم از دلبستگی افراطی پرهیز دارد وهم از رهبانیت وبی اعتنائی کامل این نگاه بر چند محور استوار است :فانی بودن اصالت دنیا که بر گذرا بودن لذت های دنیوی اشاره داردوخطر دنیا زدگی وغفلت از آخرت را گوشزد کرده ودرنتیجه درک اینکه دنیا وسیله آزمایش انسان است وباید از دنیا ونعمت های آن استفاده صحیح ومسئولانه داشته باشد .واینکه برای آخرت اولویت قائل شود که به معنای به کار گیری صحیح از دنیا با نگاه به ابدیت است ،این نگاه نگرش انسان را از سطح مادی و حیوانی صرف فراتر برده وبه ان معنویت وآرامش می بخشد که شامل عبادت و ذکر خدا ،تقوای پیشگی به عنوان اساس زندگی وزهد ودنیا گریزی عاقلانه ، خودشناسی ومعرفت النفس ،مراقبه ومحاسبه ،تعادل ومیانہ روی ،.....می باشد.سومین ویژگی که در این مقاله به آن پرداخته شده است انتخاب سرگرمی های مفید است که نشان می دهد

۷-فصیحی ودیگران ، اخلاق وامربه معروف ونهی از منکر ،ص ۷۵-۵۰

۱-همان ،ص ۷۵-۵۰.

۲-مجلسی ، بحار الانوار ،ج ۷۲،ص ۳۸.

عقلانیت، به معنای ریاضت و گوشه نشینی نیست. عاقل، اوقات خود را با مطالعه و تفکر در آیات قرآن و آفرینش، یادگیری علوم نافع، خدمت به خلق، ورزش و هنرهای والا پرمی کند این انتخاب ها هم جسم و روح او را سلامت نگاه می دارند و هم بر سرمایه های معنوی او برای آخرت می افزایند و نهایتاً برای رسیدن به این شیوه زندگی بهتر است با انسانهای صالح معاشرت داشته باشد تا با همراهی عاقلانه ایشان به سعادت برسد. و نگه دارنده تمام این بنا یاد مرگ است. این یادآوری دائمی پاد زهر قوی در برابر عوامل فراموشی چون اشتغال مفرط به دنیا، امیدهای طولانی و غیر واقعی و غرق شدن در مشغله های بی ثمر است. یاد مرگ به انسان عاقل مسئولیت پذیری و برنامه ریزی برای سفر ابدیت را می آموزد و هر لحظه از زندگی او را بامعنا و هدف می سازد. اما عقلانیت واقعی، زمانی به کمال می رسد که از مرزهای فردی فراتر رود و در پهنه اجتماع شکوفا شود. ویژگی اجتماعی یک انسان عاقل، تجلی اخلاق در عمل است: رعایت عدالت و انصاف که ستونهای استوار جامعه هستند، صداقت و امانت داری که اعتماد می آفرینند، خوش اخلاقی و گشاده رویی که قلب ها را به هم پیوند می زنند، و وفای به عهد پیمان ها را مقدس می شمارد و پرهیز از غیبت، تهمت و تجسس حریمی امن برای کرامت انسانی ایجاد می کند. و در نهایت این سبک زندگی با تواضع از غرور می گریزد و با امر به معروف و نهی از منکر مسئولیتی جمعی در قبال هدایت جامعه برمی گزیند. این دو حلقه اتصال وظایف فردی و اجتماعی هستند و نشان می دهند که عقلانیت، هرگز خودخواهانه نیست. پس می توان زندگی عاقلانه را چکیده ای از حکمت دانست؛ حکمتی که به انسان می آموزد چگونه در عین حال که برای ابدیت خود می کوشد، در دنیایی که گذرگاه است اثری نیک و خاطره ای خوش از خود بر جای بگذارد. و این انتخاب مسیر ساختن «خود» و «جامعه ای» است که بر پایه ی ارزش های انسانی و الهی استوار گشته، تا سعادت هردوسرا را برای انسان به ارمغان بیاورد. در این مقاله تلاش شده است که تاحدودی ابعاد فردی و جمعی زندگی عاقلانه بررسی شود ولی همچنان مشکلات بسیاری وجود دارد که امید است در پژوهش های آینده بتوان در این زمینه، به تحقیقات کامل تری دست یافت که فرا راه بشر امروز باشد.

۱- قرآن کریم

۲- نهج البلاغه

۳- آمدی، ابو الفتح عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۳۵ه.ش.

۴- ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی الانصاری، لسان العرب، نشر دار المعارف، قاهره، چاپ اول ۷، ه، ق.

- ۵- ابن ابی الحديد المدائنی ، عبد الحمید بن هبه الله ، شرح نهج البلاغه ، نشر کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی ، قم ، ۱۴۰۴ هـ ، ق .
- ۶- ابن کثیر ، ابو الفداء اسماعیل بن عمر ، تفسیر القرآن العظیم ، انتشارات احیاء التراث العربی ، ایران ، ۱۳۸۰ هـ ، ش .
- ۷- انصاری ، خواجه عبد الله ، کیمیای سعادت ، انتشارات امیر کبیر ، تهران ، ۱۳۸۰ هـ ، ش .
- ۸- بخاری ، ابو عبد الله محمد بن اسماعیل ، صحیح بخاری ، ترجمه حسین قند هاری ، انتشارات احسان ، تهران ، چاپ اخیر ۱۴۰۱ هـ ، ش .
- ۹- بندر ریگی ، محمد ، منجد الطلاب ، انتشارات حر ، چاپ اول ، ۱۳۷۸ هـ ، ش .
- ۱۰- ترمذی ، ابو عیسی محمد بن عیسی بن سوره ، سنن ترمذی ، نشر دار الکتب العلمیه ، بیروت ، ۱۹۸۷ م .
- ۱۱- تهرانی ، محمد حسین ، اخلاق اسلامی ، انتشارات اسلامی ، تهران ، ۱۳۹۸ هـ ، ش .
- ۱۲- جوادی عاملی ، عبد الله ، مرگ آگاهی ، نشر اسراء ، ۱۳۷۳ هـ ، ق .
- ۱۳- جرجانی ، عبد القاهر ، اسرار البلاغه ، نشر دار الکتب العلمیه ، بیروت ، ۱۴۲۲ هـ ، ق .
- ۱۴- حرانی ، حسن بن علی بن حسین بن شعبه ، تحف العقول ، انتشارات آل علی (ع) ، ۱۳۸۲ هـ ، ش .
- ۱۵- خمینی ، روح الله ، آداب الصلاه ، نشر مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) ، تهران ، ۱۳۷۲ هـ ، ش .
- ۱۶- ----- ، چهل حدیث ، مرکز نشر فرهنگی رجاء ، چاپ اول تابستان ۱۳۸۶ هـ ، ش .
- ۱۷- داوودی ، محمد ، اخلاق اسلامی ، نشر معارف ، چاپ ششم ، ۱۴۰۱ هـ ، ش .
- ۱۸- راغب اصفهانی ، حسین بن محمد ، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن ، نشر مرتضوی ، تهران ، چاپ اول ، ۱۳۶۹ هـ ، ق .
- ۱۹- رحمانی ، سید حسن ، مقاله « جایگاه و اهمیت علم و دانش » ، پایگاه اطلاع رسانی حوزه ، تاریخ درج ۳۱ شهریور ۱۳۹۲ هـ ، ش .
- ۲۰- رحیمی ، عباس ، زندگی موفق (راز های خوب زیستن) ، نشر جمال ، قم ، ۱۳۸۴ هـ ، ش .
- ۲۱- زمخشری خوارزمی ، ابوالقاسم محمود بن عمر ، تفسیر کشاف زمخشری ، نشر دار الکتب العربیه ، بیروت ، ۲۰۲۰ میلادی

۲۲- شیرازی ، صدرالدین محمد بن ابراهیم ، حکمت متعالیه فی اسفار الاربعه ، انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا ، تهران ، ۱۳۸۰ هـ ، ش.

۲۳- شیخ مفید ، محمد بن نعمان عکبری ، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد ، مؤسسه آل البيت عليهم السلام ، قم ۱۳۹۵ هـ ، ش.

۲۴- طباطبایی ، محمد حسین ، تفسیر المیزان ، نشر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم ، چاپ پنجم ، ۱۳۷۴ هـ ، ش.

۲۵- طباطبایی ، سیدمهدی ، راه زندگی ، مؤسسه انتشارات حرم ، چاپ اول ، ۱۳۸۶ هـ ، ش.

۲۶- طوسی ، خواجه نصیر الدین ، اخلاق ناصری ، چاپ پنجم ، نشر خوارزمی ، ۱۳۷۴ هـ ، ش.

۲۷- غزالی طوسی ، ابو حامد محمد بن محمد ، احیاء علوم الدین ، انتشارات دار الکتب العلمیه ، بیروت ، ۲۰۱۶ م.

۲۸- فیض کاشانی ، ملا محسن ، المحجّه البیضاء فی تهذیب الاحیاء ، نشر اسلامی مدرسین ، قم ، ۱۴۱۷ هـ ، ق.

۲۹- فصیحی ، مهدی ، آزاد ، حجت الله ، کریمی ، محمد رضا ، اخلاق وامر به معروف ونهی از منکر ، انتشارات اخلاق و تربیت ، قم ، ۱۴۰۱ هـ ، ش.

۳۰- کلینی ، محمد بن یعقوب ، اصول کافی ، مترجم حسین استاد ولی ، نشر دار الثقلین ، چاپ اول .

۳۱- مصباح یزدی ، محمد تقی ، اخلاق در قرآن ، نگارش محمد حسین اسکندری ، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره ، چاپ فاضل . چاپ پنجم ، ۱۳۸۰ هـ ، ش.

۳۲- ----- سجاده های سلوک ، نشر مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره ، قم ، ۱۳۷۴ هـ ، ش.

۳۳- ----- ، اخلاق اسلامی ، نشر مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی قدس سره ، ۱۳۹۲ هـ ، ش.

۳۴- مکارم شیرازی ، ناصر ، با همکاری جمعی از نویسندگان ، تفسیر نمونه ، نشر دار الکتب الاسلامیه ، تهران ، چاپ دهم ، ۱۳۷۱ هـ ، ش.

۳۵- ----- ، اخلاق در قرآن ، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب ، قم ، ۱۳۹۸ هـ ، ش.

۳۶- مجلسی ، محمد باقر ، بحار الانوار ، نشر دار الکتب الاسلامیه ، تهران ، چاپ جدید ۱۳۶۰ هـ ، ش.

۳۷- مجتهدی سبزواری ، محمد جعفر ، اخلاق اسلامی ، نشر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم ، ۱۳۸۹ هـ ، ش.

۳۸- نیشابوری ، مسلم بن حجاج ، صحیح م ، ترجمه حسین صابری ، انتشارات بنیاد فرهنگ اسلامی ، ۱۳۸۰ هـ ، ش.

۳۹- نیشابوری ، ابو عبدالله محمد، مستدرک علی الصحیحین ، نشر دار الکتب العلمیه ، بیروت ۱۴۱۱ه،ق

۴۰- نراقی ، ملا احمد ، معراج السعاده، انتشارات یلدا قلم ، تهران ، ۱۳۹۸، ه، ش.

۴۱- نراقی ،ملا مهدی ، جامع السعادات ، نشر حکمت ، ۱۳۱۲، ه،ش.